

ANALITIČKI UM I KRIZA MIŠLJENJA

Kad se danas govori o krizi u koju je upala naša civilizacija (ona evropska pogotovo), a iz koje se još uvijek ne vidi neki primjeren i izvjestan izlaz, onda se tu obično misli na aktualnu ekonomsku krizu, koju nekako najdirektnije osjećamo na vlastitoj koži. Manje se spominje ekološka kriza, nastala zbog našeg nasilja i nemara koje iskazujemo prema prirodi, odnosno prema planeti na kojoj živimo. Također, manje je u centru pažnje energetska kriza, kao i krize izazvane nedostatnošću raznih drugih materijalnih resursa koji su čovječanstvu prijeko potrebni, te s ovim povezan problem neimaštine i gladi u svijetu, zatim problemi neravnomjernog razvoja koji potiču političke sukobe i nekontrolirane migracije stanovništva, nacionalna, ideološka ili vjerska isključivost koje izazivaju globalnu prijetnju i još štošta drugo. Govor o svim ovim problemima prisutan je doduše u javnosti, no tu se obično radi o "medijskim marginama", a i praćen je često kojekakvim zataškavanjima odnosno manipulacijama, tako da možemo reći kako je situacija daleko od toga da bi ovakve teme imale primjeren i vjerodostojan publicitet. Razloge za to nije teško pronaći, no njima se ovdje nećemo baviti. Nećemo se baviti ni upravo nabrojanim "krizama", koje možemo smatrati samo različitim aspektima jedne "univerzalne krize" našega doba, već ćemo se pozabaviti jednom drugom krizom, odnosno aspektom ove sveobuhvatnog kriznog stanja, o kojemu se u široj javnosti ne govori gotovo ništa, možda se samo ponekad spomene, onako usput, u nečijim jadikovkama nad "situacijom u suvremenom svijetu", premda je, kako neki smatraju, jednako tako značajan kao i sve drugo gore nabrojano - a radi se o krizi znanstveno-tehnološkog razvoja čovječanstva ili, da preciziramo, "krizi mišljenja" ljudi današnjega vremena.

Možda se nekome čini da znanstveno-tehnološki razvoj čovječanstva uopće nije u krizi i da barem na tom polju stojimo "dobro". No, takve bi trebalo podsjetiti na vizije ljudskog progressa iz šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, koje danas kao da su zaboravljene. Nesumnjivo je tadašnje uvjerenje da će naša znanost napredovati daleko brže i ostvariti mnogo značajnije rezultate nego je to bio slučaj u stvarnosti. Spomenimo ovdje samo projekcije po kojima je čovječanstvo do konca prvog desetljeća 21. stoljeća već trebalo započeti ozbiljne projekte kolonizacije drugih planeta Sunčevog sustava, pri čemu bi Mjesec odavno postao naša baza i svojevrsna "odskočna daska" za ovaj pothvat. U ovom kontekstu potpuno se rješivim činio problem svekolikih resursa koji su nužni za normalno funkcioniranje ljudske zajednice, čija je brojnost nezaustavljivo rasla (kako raste i danas). Također se u to vrijeme mislilo kako će se, usljed napretka medicinske znanosti, prosječni životni vijek čovjeka znatno produljiti i da će problem teških bolesti koje donose ne samo neizmjerne nevolje onim oboljelima, već i velike probleme cijeloj društvenoj zajednici, biti do ovog današnjeg vremena velikim dijelom (a možda i u potpunosti) apsolviran. O brojnim drugim očekivanim "pomacima na bolje", da i ne govorimo. No, čovječanstvo ne samo da je odustalo od kolonizacije drugih planeta, već je velikoj mjeri izgubilo interes za svemirska istraživanja uopće (osim za ona neposredno "komercijalno motivirana" - sjetimo se situacije u kojoj se nalazi NASA). Problem potrebnih resursa, ne samo da nije riješen, već se i dodatno zaoštrio. Prosječni životni vijek nije se (znatnije) povećao, dok su teške bolesti još i raširenije nego ranije (a pojavile su se i neke nove, s kojima ne znamo izaći na kraj). Kako to da je ostvareno tako malo od onoga čemu smo se nadali u šezdesetim i sedamdesetim godinama prošlog stoljeća? I kako to da je naš razvoj krenuo jednim posve nepredviđenim smjerom, polučujući rezultate koje uglavnom nismo očekivali, a koji, premda su na određenim "područjima" vrlo značajni, ipak nisu, gledano u globalu, doveli do nekog esencijalnog poboljšanja kvalitete života pojedinca, odnosno društva u cjelini (zbog čega je vrlo dvojbeno govoriti o našem stvarnom "progressu" u ovo današnje doba)?¹

Netko će možda reći da su spomenuta očekivanja onodobnih znanstveno-tehnoloških optimista bila pretjerano naivna i neutemeljena. No sasvim je sigurno kako ta očekivanja nisu bila nimalo ni pretjerana ni naivna s obzirom na potrebe (ne samo projicirane, već i tada, a kamoli danas) suvremenog čovječanstva, i u smislu uspostavljenih "standarda življenja", posebno u razvijenim zemljama, i u smislu suočavanja s globalnim promjenama životnih uvjeta koje se zbivaju na našoj Planeti (a koje smo vjerojatno najvećim dijelom sami izazvali), zbog čega svako posustajanje našeg (istinskog) znanstveno-tehnološkog razvoja, u

1 Smatramo primjerice da su od "bezgraničnih" mogućnosti komunikacije (koje opet nisu dostupne svima), ipak važnije bezgranične mogućnosti obrazovanja ili "oslobođenje rada". K tomu, treba imati u vidu i kontraefekte koje naš razvoj, ovakav kakav je on danas, stvara (ekološki problemi i sl.).

situaciji u kakvoj smo danas, predstavlja veoma ozbiljnu prijetnju ne samo stabilnosti našeg "civilizacijskog sustava", nego i samom njegovom opstanku, a zacijelo i opstanku nas samih. Argument za ovu tvrdnju već je i sama činjenica nastavljanja i produbljavanja "univerzalne krize" o kojoj je ovdje riječ, u svim njezinim aspektima.

O složenosti svijeta. Često se u razmatranjima ove vrste spominje priča o "složenosti" upravo spomenutih pothvata kojom se objašnjava nemogućnost da se oni realiziraju ovdje i sada. No, sasvim je legitimno postaviti pitanje je li ta složenost stvar samo konkretnih prirodnih fenomena i "tehničkih zahvata" koje je u ovom smislu potrebno izvesti ili je problem (i) u nečemu drugom. Povijest razvoja novovjekovne znanosti uči nas da su problemi našeg napretka rijetko kada proistjecali isključivo iz složenosti pojava s kojima su se učenjaci suočavali, već da je redovito možda i veći dio problema činio društveni kontekst u kojemu se odvijao ovaj razvoj, odnosno nedostaci u društvenoj organizaciji koji su onemogućavali znanstveno-tehnološke poduhvate više razine složenosti (podsjetimo da različite društveno-ekonomske formacije kroz povijest zapadnjačke kulture upravo i pokazuju tijekom organizacijskih prilagodbi društva zahtjevima tehnološkog progresa). Primjer srednjovjekovne slike svijeta lijepo ilustrira ovu problematiku, s obzirom da zorno pokazuje kako pravi problem toga vremena, vezan uz civilizacijski napredak evropskog društva, nije bio u tome što je ta slika bila pogrešna, već u tome što je ona bila "zatvorena" prema novim idejama i idejnim strujanjima, te što se nametala kao obavezna misaona paradigma, čak i onda kad je postalo posve očigledno kako više nije primjerena aktualnoj životnoj stvarnosti.

Inače, nije teško zaključiti da su "rascjepi" o kojima je ovdje riječ, a radi se o posljedicama značajnih disproporcija i nesklađenosti između naših znanstveno-istraživačkih potencijala, odnosno stvarnih tehnoloških i organizacijskih mogućnosti ljudskog društva, te društvene "volje" da se taj "ostvarivi" znanstveno-tehnološki progres (za koji su sve pretpostavke osigurane) zaista i realizira, postoje još od vremena najstarijih ljudskih civilizacija. Povijest nas uči kako su ovi rascjepi, pogotovo u slučajevima kad bi poprimili značajne dimenzije, rijetko kada bili prevladani "sistemskim sredstvima". Oni su obično izazivali takve krize i previranja (ne samo intelektualna) da su se morali razrješavati vrlo dubokim "zahvatima" u temelje vladajućih svjetoinazorskih koncepcija, koji bi često rezultirali i promjenom kompletne misaone paradigme, što je onda imalo značajne reperkusije na kompletno ustrojstvo društvenog života - otuda i "skokovitost" našeg znanstveno-tehnološkog razvoja koja je iz povijesti i više nego očigledna.

U ovo današnje doba sasvim je evidentno da problem "rascjepa" ove vrste, koji se manifestira u svojevrsnoj paralizi našeg "realnog" organizacijskog, znanstveno-tehnološkog i uopće civilizacijskog napretka, postao jedan od gorućih problema našega vremena. Ovu tezu skoro da i nije potrebno posebno dokazivati danas, kad se svakodnevno suočavamo s alarmantnim izvještajima o neodrživosti ovakvog načina funkcioniranja i razvoja ljudske civilizacije, kao i o stanju ekosustava planete Zemlje koji se nalazi na rubu sloma. Ovaj je problem dakako veoma slojevit, no ono što se najprije uočava jest problem ograničavanja naših razvojnih potencijala tj. mogućnosti njihove realizacije, okvirima koje postavlja dominirajući koncept neoliberalnog kapitalizma. Možda izgleda paradoksalno to što "sloboda" koju neoliberalni kapitalizam zagovara zapravo prijeći društvo da se organizira na prikladan način i učini ono što je nužno za njegov opstanak i dalji razvoj, no ovaj efekt samo ukazuje na proturječje pojma slobode, kakav se u ovom sustavu podrazumijeva i propagira. A radi se dakako o "oktroiranim", partikularnim slobodama, koje su psihološko-propagandnim djelovanjem uzdignute do tobože sveopćeg principa - o slobodama bez odgovornosti, solidarnosti i brige o dugoročnim perspektivama. Na neke aspekte ovoga problema obratili smo pažnju u članku "Slobodni softver, slobodne informacije, slobodna znanost ili O perspektivama našeg znanstveno-tehnološkog napretka".² U ovom ćemo članku krenuti jednim drugim smjerom razmatranja, koji doduše nije neovisan od onog prvog, no tiče se nekih dubljih pitanja naše spoznajne teorije i prakse, tj. misaonih modela koji se nalaze u funkciji naše spoznajne stvarnosti.

Problem analitičkog uma. Svijet u kojemu živimo, točnije njegova "slika", u našoj se svijesti, tj. u javnom mnijenju suvremenog društva, zakomplicirala više nego valjda ikada u povijesti. Stvar našeg poimanja svijeta kao da je ušla u neku svoju kaotičnu fazu. U nesagledivoj množini misaonih struktura "kolektivnog uma čovječanstva", teško se snalaze i pojedinci i institucije, i neobrazovani puk i intelektualna elita. Ovdje

² Tekst se nalazi u neobjavljenoj knjizi "Slobodni softver i filozofija slobode - Dostignuća, problemi, perspektive" (može se naći na web siteu Udruge "SINBAD" - <http://sinbad.bplaced.net>).

zapravo i ne možemo govoriti o "slici svijeta", jer ono što razabiremo na njezinom "mjestu", nije neka "slika" u svojoj cjelovitosti, već tu zatičemo fragmente, uglavnom vrlo usitnjene i posve nepovezane; "krupniji komadi" tiču se uglavnom individualnih preferencija i profesionalnih interesa. O viđenju svijeta kao cjeline danas nema ni govora, ne nazire se čak niti cjelovitost pojedinih "predmeta". Oko sebe opažamo mnoštvo pojavnosti koje shvaćamo tek djelomično (usprkos tome što je velik njihov dio naša znanost "objasnila" i što su ta tumačenja "dostupna") i za koje se uglavnom čini kako nam neka njihova "suština" izmiče. Gomila novih tehnoloških dostignuća i novosti koje ona donose sa sobom, a koje također gotovo u pravilu "ne razumijemo", malo pomaže u našim spoznajnim naporima, a više komplicira stvari. Čak ni internet, koji nam je omogućio jednostavan pristup mnogobrojnim riznicama znanja ljudskog roda, kao i gotovo bezgraničnom mnoštvu raznih drugih izvora informacija, ovdje ne pomaže mnogo. Nekad netko spomene kako će nam jednom (bio)tehnologija omogućiti da proširimo svoje umne sposobnosti do nezamislivih razmjera, pa će nam onda napokon ovaj svijet postati razumljiv. No to su (zasad) samo priče, koje, usput budi rečeno, imaju i svoju vrlo mračnu stranu. Je li sve ovo nužnost i može li se ponovno dostići neka koherentna slika svijeta i našeg bivanja u tom svijetu, kakva je primjerice bila poznata (ili se barem misli da je bila poznata) u evropskom srednjem vijeku? I je li to uopće potrebno?

Objašnjenje da je ovakva situacija posljedica kompleksnosti naše kulture, odnosno obilja pojmova i misaonih koncepcija koje je stvorio znanstveno-tehnološki napredak modernog doba, ne zvuči uvijek uvjerljivo. U nekim nam se okolnostima, posve jasno nameće zaključak da je ono što stvara fragmentaciju naše slike svijeta, pa i "osjećaja" za okolinu u kojoj živimo, zapravo naše vlastito mišljenje, tj. način našega poimanja "stvarnosti" (u svim njezinim aspektima). Dakako ne u smislu neke individualne intelektualne sklonosti ili preferencije, nego u smislu mišljenja kao društvenog fenomena, koji se na odgovarajući način reflektira na individualnom planu. U ovom smislu zanimljivo je istražiti način mišljenja inteligencije današnjeg vremena, odnosno razmotriti određeni "idealnotipski" misaoni model koji se danas pokazuje dominantnim.

Nema sumnje da postoji široki konsenzus oko toga kako se dominantni misaoni model, i u suvremenoj znanosti, a i općenito, može se okarakterizirati terminom "analitičko mišljenje". Grčki glagol "analyo" ima značenje razrješavanja ili raskidanja i on ukazuje na težnju takvoga mišljenja prema (spomenutom) fragmentiranju fenomena stvarnosti, dakle njegovom/njihovom razlaganju na "elementarne sastavnice". Možemo reći da rastavljanje i razgraničavanje tih sastavnica, odnosno aspekata promatranog fenomena predstavlja temeljni metodološki princip ovog modela mišljenja, a da možda čak karakterizira i svojevrsno "ustrojstvo" misaonog subjekta, pa se tako uz pojam analitičkog mišljenja pojavljuje i pojam "analitičkog uma". Analitički um funkcionira induktivno i serijski - problem se rastavlja na niz jednostavnijih dijelova, poredanih u neki logičan slijed, koji se onda rješavaju jedan po jedan. Efikasnost ovog misaonog obrasca iskazala se osobito u vrijeme renesansnog "buđenja", kad su ljudi počeli otkrivati važne zakonitosti u prirodi i razvijati novovjekovnu znanost, na čijoj osnovi je i stvorena akutalna znanstveno-tehnološka civilizacija. Već i iz naziva pojedinih znanstvenih disciplina (tj. njihovih područja), koje su u to doba nastajale, vidi se značaj pojma "analize". Veliki francuski filozof i matematičar Rene Descartes utemeljuje tako analitičku geometriju, kao osnovu na kojoj Newton i Leibniz izgrađuju matematičku analizu, jedno od osnovnih područja matematike. Newtonova mehanika, koja matematičku analizu koristi kao svoj jezik, radom uglavnom francuskih matematičara (D'Alembert, Lagrange, Poisson) postaje "analitičkom mehanikom" (ovu nešto kasnije zaokružuju Jacobi i Hamilton). Još kasnije razvijene su analitička kemija, sistemska analiza i sl. a govori se i o analitičkoj filozofiji.

Međutim, treba primijetiti kako je na ovaj način novovjekovna znanost "rastavila svijet" na njegove sastavne dijelove i onda "zaboravila" ponovno ih složiti u cjelinu tj. učiniti nešto više na "sintezi" naših znanja. Ili to možda više nije (bilo) moguće učiniti? Bez obzira kakav je odgovor na ovo pitanje, ovaj je "propust" zacijelo uzrok velikog dijela problema koje smo gore spomenuli. Nije teško pronaći argumente za tvrdnju da taj "propust" nije slučajna, već da izvire iz same prirode analitičkog mišljenja. Kao što je već rečeno, suština "analitičke metode" je fragmentacija predmeta, pa se u njezinom okviru problem rješava "po dijelovima", što obično pretpostavlja da on zapravo nije cjelovit i da su mu dijelovi djelomično ili potpuno nezavisni. Problem se također često reducira na njegove najznačajnije komponente, pri čemu se ostale komponente obično zanemaruju, premda one mogu biti manje značajne samo naizgled (problem redukcionizma). I uopće, koncepcija analitičkog mišljenja, kao takva, suprotstavljena je principu tj. ideji o cjelovitosti svijeta, te ili odbacuje mogućnost interakcije njegovih dijelova (utjecaja tih dijelova jednoga na drugi) ili tu interakciju ograničava - pretpostavka je obično da ako nešto "blisko" i utječe na predmet, ono "daleko" ne utječe (princip lokalnosti). Na taj način analitičko mišljenje izdvaja predmet proučavanja (objekt) iz cjeline (svijeta) i odvaja

ga od onoga koji vrši proučavanje (subjekta). Tek je u kvantnoj fizici problem interakcije subjekta i objekta proučavanja ponovno izbio na vidjelo, a danas sve više do izražaja dolaze i problemi "nelokalnih interakcija". Zanimljivo je ovdje primijetiti kako neke koncepcije koje obično smatramo prirodnim zakonitostima "vanjskog svijeta", zapravo samo reproduciraju obrasce mišljenja analitičkog uma. Tako recimo induktivni princip zaključivanja odgovara ideji evolucije tj. razvoja složenijih "struktura" iz onih jednostavnijih, koja je sveprisutna i u prirodnim i u društvenim znanostima. Također se može reći da metoda serijske "obrade" predmeta, odnosno dijelova nekog problema, odgovara konceptu linearnog toka vremena koji se u prirodnim znanostima uzima zdravo za gotovo. I inače "linearnost" analitičkog mišljenja korespondira linearnosti kao dominantnom konceptu današnje znanosti (npr. fizikalni su zakoni, tj. jednadžbe koje ih opisuju, uglavnom su "linearni", pa se, sljedstveno, "linearnim strukturama" dominantno se bavi i današnje matematika). Princip kontinuiteta "svjetskog (z)bivanja" također je vezan uz pretpostavke analitičkog mišljenja. Sve u svemu, ima mnogo argumenata koji idu u prilog teze da metodologija analitičkog uma utječe na svoj predmet puno više nego što smo mi to spremni priznati, a zasigurno i daleko više nego je to potrebno (odnosno nužno). Dakako, taj utjecaj nije jednostran, no čini se da je ovaj um presudno odredio stanje suvremene slike svijeta, a vjerojatno dobrim dijelom i položaj tj. status ljudskog bića na toj slici (koji je, usput budi rečeno, daleko od toga da bi bio zadovoljavajući s obzirom na moralni imperativ naše ljudskosti).

Sintetički um. Iz svih ovih razloga čini nam se vrlo produktivnim pozabaviti se problemom "misaonih alternativa". Od svih njih (bezbrojnih) najprije nameće ona koju (ponovno u idealnotipskom smislu) možemo smatrati dijametralnom suprotnom modelu analitičkog mišljenja, a koju karakterizira u prvom redu pojam "sinteze". Govorimo dakle o sintetičkom mišljenju odnosno o sintetičkom umu, čije su koncepcije suprotstavljene koncepcijama onog analitičkog - a to su sintetički (holistički) pristup predmetu, intuitivna spoznaja, nadiskustveno znanje i "misaoni tok" koji nazvamo deduktivnim - u smislu da dijelove problema spoznajemo na osnovi spoznaje njegove cjeline. Suštinu sintetičke metode možemo okarakterizirati terminom "razbistravanja" - sintetički um funkcionira "paralelno", pri čemu se zahvaća cjelina problema, sa svih strana i u raznim smjerovima (ne postoji preferirani smjer misaonog toka). Uz koncepciju sintetičkog uma mogli bismo možda povezati i princip diskontinuiteta (vremenskog, prostornog ili bilo koje druge vrste) koji se pojavio u okviru kvantne fizike, a također i načelo proizvoljnog odnosa kvantiteta u uzročno-posljedičnim vezama - manji kvantitet uzroka može rezultirati velikim kvantitetom posljedice i obratno - ovakve mogućnosti predviđaju se i proučavaju u okviru "teorije kaosa". Zanimljivo je da se nešto što možemo smatrati analogonom (doduše vrlo uvjetnim) sintetičkom mišljenju pojavljuje u informatičkoj teoriji i praksi (što je inače vrlo "analitično" intelektualno područje) - radi se o metodama paralelne obrade (procesiranja) informacija i obrade temeljene na predviđanju (multitasking, multithreading, data caching i sl.).

Prema novijim spoznajama, ove dvije metodološke suprotnosti, analitičko i sintetičko mišljenje, odgovaraju (kolokvijalnim rječnikom rečeno) dvama komplementarnim načinima (modalitetima) funkcioniranja ljudskog uma (mozga), pri čemu je za ono prvo "odgovorna" njegova lijeva hemisfera, a za drugo desna. Premda to možda nije lako dokazati znanstveno, nekako bi bilo logično pretpostaviti da uspostavljena harmonija oba ova "dijela" našega uma odgovara "cjelovitosti" ljudske osobe, odnosno njezinom prirodnom (poželjnom) "duhovnom stanju". Ona bi se zacijelo trebala očitovati u uspostavljenom skladu racionalnosti i intuicije, promišljanja i nadahnuća, "egzaktnosti" i "heuristike", "analize" i "sinteze". Danas je nesumnjivo, kako to već slijedi iz svega dosad rečenog, da je ta cjelovitost narušena u korist dominacije analitičkog principa. Znači li to da čovjeka današnjeg vremena, odnosno njegovo mišljenje, možemo smatrati "neuravnoteženim"? Čini se da mnogobrojne "društvene anomalije" karakteristične za ovo naše vrijeme možemo pripisati upravo ovoj "neuravnoteženosti" (ovu tvrdnju zasad nećemo dokazivati, već je samo argumentiramo). Što se pak tiče pitanja zašto je do ove neravnoteže uopće došlo, ono zahtijeva kompleksno povijesno razmatranje koje također izlazi izvan okvira ovoga teksta (kako se sintetički srednjovjekovni um preobrazio u analitički novovjekovni - ovdje izgleda kao da se radilo o prijelazu iz jedne krajnosti u drugu). Možemo samo reći da su tu vjerojatno u igri (i) stvari vezane uz interese vladajućih slojeva kojima (od kako je svijeta i vijeka) ne odgovaraju svestrano razvijeni i misleći pojedinci tj. podanici (primijetimo da od pojave prosvjetiteljstva broj obrazovanih pojedinaca raste vrlo brzim tempom). Jednostavnim i jednostrano usmjerenim umom, kojemu nedostaje uvid u cjelinu stvarnosti, lako je manipulirati i držati ga "pod kontrolom". K tomu, analitički se um pokazuje korisnim u "sitnim" praktičnim poslovima koji su neophodni za normalno funkcioniranje suvremenog društva, s obzirom da je on povezan s "djelatnom" stranom ljudske osobnosti, za razliku od sintetičkog uma koji više odgovara onoj "meditativnoj". Uočimo da bitnu ulogu u ovoj priči dobiva današnja

podjela rada i specijalizacija ljudskih djelatnosti (dakako i onih intelektualnih), koja je daleko prerasla svoju optimalnu razinu, kao i ograničenost "praktičnog uma" današnjice, kojega ne zanimaju dugoročne perspektive ili projekcije, niti svog vlastitog, a kamoli nekog općenitijeg razvitka.

Ovo su zacijelo razlozi zbog kojih se analitičko mišljenje danas, u ovoj našoj "zapadnjačkoj", "znanstveno-tehnološkoj" civilizaciji", u tolikoj mjeri preferira i favorizira. Čak štoviše ono se nameće i nasilno, u prvom redu putem suvremenog odgojno-obrazovnog sustava zasnovanog na "znanstvenom" (racionalističkom) pogledu na svijet, unutar kojega se analitički se um "proizvodi" i "reproducira".³ Takav obrazovni sustav svojim inzistiranjem na "analitičkoj metodi", zapravo deformira umove čitavih generacija i u jednom širem kontekstu generira svojevrsno "intelektualno nasilje" nad drugačije mislećima, odnosno nad svim drugim (alternativnim) misaonim koncepcijama. Primjera za to ima mnogo, od diskvalifikacije učenika i studenata koji razmišljaju drugačije od ostalih, pri čemu njihova kreativnost i originalnost predstavlja prije nedostatak nego prednost, do odnosa današnjeg znanstvenog establišmenta prema "znanstvenim alternativama" ili recimo prema teologiji kao znanosti čija se metodologija ne uklapa u ovako zadane okvire (premda se današnji teolozi prilično trude da svoj predmet utrpaju u tu luđačku košulju). Također treba primijetiti kako se na ovaj način degradira poziv i posao znanstvenika, koji je danas sve manje tiče spoznaje cjeline nekog znanstvenog predmeta, već se sve više svodi na tehničku vještinu u rješavanje zasebnih problema, često stvorenih i na "umjetan" način, pri čemu se redovito gubi osjećaj za pravi cilj i svrhu znanstvenog rada. Otuda i pojava "izoliranja" znanstvenih područja koja međusobno sve teže komuniciraju, čak i u slučaju kad im domene graniče jedna s drugom i kad se odnose na vrlo bliske stvari, a da ne govorimo o pravom ponoru koji dijeli prirodoslovne i tehničke znanosti od onih humanističkih. Pritom je stvaranje nekih većih znanstvenih "sinteza" potpuno onemogućeno - recimo na području teorijske fizike (fizike elementarnih čestica) uspješna se "Velika teorija ujedinjenja" (Great Unified Theory), kojom bi se fundamentalne interakcije u prirodi (danas su poznate njih četiri) objasnile kao manifestacije jedinstvenog fenomena tj. na osnovi jedne univerzalne teorije (polja), iščekuje već desetljećima.⁴

Probleme izolacije pojedinih svojih područja današnja znanost pokušava prebroditi uvođenjem tzv. interdisciplinarnosti, no takav se pristup pokazuje ili potpuno jalovim, ili se radi o "banalnostima", kao što je primjerice primjena informatičkih tehnologija u ovom ili onom području. Upravo ovakvi (uzaludni) pokušaji pokazuju kako različita "područja" znanosti, ovakve kakva je ona danas (koja čine sustav njezine (dez)organizacije), ne mogu funkcionirati kao cjelina, a da se izgradnjim artificijelnih poveznica možda mogu riješiti neki pojedinačni praktični problemi, ali da se ne razrješava problem cjelovite znanstvene spoznaje u njezinim najbitnijim aspektima. Sav besmisao ovakvog pristupa pokazuje pojava kojekakvih "novih", inače posve promašenih i beskorisnih, znanstvenih disciplina, kao i "specijalista" za ovo ili ono, čije kompetencije zvuče gotovo groteskno.

Kriza u komunikacijama među postojećim znanstvenim disciplinama odražava zapravo sveopću krizu komunikacije među ljudima u ovom današnjem vremenu. Mnogi možda smatraju da s obzirom na tolika komunikacijska sredstva koja je razvila suvremena tehnologija, kao i na njihovu "popularnost", o takvoj krizi ne može biti ni govora, no ovdje se ne radi o kvantitativnim razmjerima, nego o kvalitativnoj razini, odnosno o krizi istinske komunikacije i otvorenosti prema "drugom" i "drugačijem", koji se u najboljem slučaju "toleriraju" (zanimljiva je razmjerno velika zastupljenost pojma "tolerancije: u javnom govoru i to u "pozitivnom značenju", premda taj pojam upućuje puno više na ignoriranje nego na komunikaciju), umjesto da se pokušaju shvatiti i na određeni način prihvatiti tj. "usvojiti" posredstvom produktivnog komunikacijskog procesa. Nema sumnje da je i ovoj krizi u velikoj mjeri doprinijela svojevrsna zatvorenost dominantnog analitičkog uma, točnije, njegova usmjerenost na "pojedinačnosti" i nedostatak interese za ono "opće".

I inače, a to smo već naznačili na početku, nedostaci i ograničenja analitičkog uma koji generiraju duboku

3 Ovdje bismo, dakako, prvenstveno trebali spomenuti odnos dominantnog "Zapada", kao "utjelovljenja" analitičkog uma na globalnoj razini, prema drugim svjetskim kulturama, odnosno civilizacijama, koje su danas uglavnom "pokorene", no to je tema za jednu posebnu raspravu.

4 Izgleda da bi za neki značajniji napredak na ovom području najprije trebalo razriješiti neke duboke epistemološke probleme vezane uz određenje pojma "realnosti", posebice problem odnosa između "realnosti" i ljudske spoznaje, a vjerojatno i razjasniti pitanje što mi zapravo hoćemo od "prirode" (vanjskog svijeta) koju tako intenzivno proučavamo tj. iskorištavamo. Primjetimo da je (i) na ovaj način, znanost moguće suočiti s nekim važnim etičkim pitanjima, koja ona već desetljećima, pa i stoljećima uporno "gura pod tepih".

krizu ljudskog mišljenja, ne reflektiraju se samo na spoznajnoteorijskom odnosno znanstvenoistraživačkom području, nego i u većini bitnih društvenih problema današnjice. Počevši od već spomenutog obrazovanja koje danas ima tendenciju da umjesto cjelovito razvijenih intelektualaca, "proizvodi" jednostrano usmjerene "stručnjake" koji ne razumiju "društveni kontekst" svoga rada i stvaralaštva, što može izazvati (i nažalost izaziva) nesagledive posljedice. Reforma sveučilišnog obrazovanja u Evropi (bolonjski proces) koju nameću suvremeni posjednici moći, učinit će tu situaciju zasigurno još daleko gorom i vjerojatno, u slučaju da se taj proces ne zaustavi, označiti kraj našim nadanjima da suvremena znanost može naš svijet učiniti boljim.

Nadalje, nije teško naslutiti vezu između fenomena "krize mišljenja" s devijacijama i zloupotrebama na mnogobrojnim područjima ljudske djelatnosti, od poljoprivrede i energetike kao temeljnih gospodarskih grana, koje su ujedno i izvor najvećih opasnosti za ekosustav naše planete i opstanak nas samih, do "s sofisticiranih" područja kao što su telekomunikacije, biotehnologija ili medicina. Ono što u svim tim djelatnostima najviše upada u oči jest posvemašnja nebriga za posljedice koje mogu prouzročiti nepažljivi i ishitreni potezi vezani uz primjenu novih tehnologija, koji su danas više pravilo nego iznimka. Takva kratkovidnost kreatora našeg gospodarskog i tehnološkog razvoja, koja je razumno čovjeku gotovo neshvatljiva, povezana je zacijelo sa taktikom "malih koraka" analitičkog mišljenja i njegovom nesposobnošću da stvori vizije i odredi strateške ciljeve svoga djelovanja. Zapravo, najtočnije bi bilo reći kako su "pokvarena znanost" i "prljave tehnologije", znanstvene krivotvorine i znanja koja donose više štete nego koristi, posljedice nedostatka duhovnosti kao ozračja mišljenja našeg "kolektivnog uma", koja je inkompatibilna s koncepcijama njegov dominantne, analitičke komponente, no koja je usko vezana uz funkcioniranje njegove druge, zapostavljene, sastavnice koju smo označili kao "sintetičku".

To je prema svemu sudeći način na koji kriza mišljenja u ovom našem vremenu dovodi do degradacije duhovnog života naše civilizacije i degeneracije našeg humaniteta. Dakako da za to nije "kriv" (naš) analitički um sam po sebi, već okolnosti koje su dovele do njegove dominacije. Komponenta analitičkog mišljenja bitna je i nezaobilazna u ljudskom mišljenju, na svim razinama i u svim njegovim manifestacijama, analitički je um, kao što smo to već naglasili, "djelatan" (i očituje se u "učinkovitosti" naše znanstveno-tehnološke civilizacije), on daje poticaj, rješava probleme, dolazi do upotrebljivih rezultata. No tek sintetički um na pravi način formulira zaključke, uobličava "konačan rezultat", te "zaokružuje" naš misaoni posao, dovodeći ga do "širih spoznaja" i dajući mu "dublji smisao". Sve dok se ne dosegne harmonija ovih dvaju aspekata našeg uma, kriza mišljenja današnjega vremena, a sljedstveno i ostale današnje krize, prema svemu sudeći, neće biti prevladana, jer će nam uvijek "nešto nedostajati". Nije li uostalom osjećaj da "nešto nedostaje" ono s čime se ljudi današnjeg vremena i prečesto suočavaju?

Neki zaključci i sugestije. Problema sa disfunkcionalnošću slike svijeta koja dominira u društvenoj svijesti ljudskih zajednica sigurno je, na ovaj ili onaj način, u većoj ili manjoj mjeri, kroz povijest uvijek bilo (a vjerojatno će ih uvijek i biti). No, s obzirom da se ova disfunkcionalnost redovito pokazuje kao značajna prepreka za naš sveukupni civilizacijski napredak i prosperitet, bitno je uočiti što više njezinih elemenata i na njima "poraditi", i s teorijske, i s praktične strane. Ovdje smo pokušali razjasniti jedan od elemenata (aspekata) ove disfunkcionalnosti koji se nalazi u svijesti samoj. Problem "sinteze" koji se u modernom dobu otvorio na brojnim znanstvenim područjima, u ovom se svjetlu pokazuje kao problem usklađenog razvoja naših vlastitih umnih sposobnosti, a granice do kojih nas je doveo naš civilizacijski napredak i na kojima, kako smo to pokušali dokazati, stojimo već duže vrijeme, pokazuju se kao granice našeg (dominirajućeg) analitičkog uma.

Kriza mišljenja koja se manifestira kao vrlo značajna, a možda i temeljna, komponenta "univerzalne krize" naše civilizacije, što zahvaća mnogobrojne aspekte ljudskih djelovanja i interakcija, može se, prema našem mišljenju, smatrati prvenstveno krizom duhovnosti (tj. problemom duhovne ravnoteže), koju analitički mišljenje kao dominantna epistemološka opcija zapostavlja ili potpuno negira. Ta se kriza danas očituje i u praznom ili čak retrogradnom "hodu" našeg znanstveno-tehnološkog razvoja, koji nesumnjivo stvara više problema nego što ih uspijeva riješiti (čak i nezaustavljivo gomilanje "znanja" u ovom kontekstu postaje problem za sebe).

Odgovornost za ovo stanje svakako leži na znanstvenoj eliti koja je danas u sve manjoj mjeri nosilac ljudskog progresa, već se, naprotiv, sve više legitimira kao zastupnik konzervativnog duha, odnosno interesa posjednika moći na globalnoj sceni. Zato je očito potrebna snažna inicijativa koja će barem dio ove inteligencije izvesti iz pasivnosti, da bi zajedno s drugim progresivnim snagama u društvu mogla poduzeti primjerene korake u prevladavanju gorućih problema našega vremena. Čini se da među njima prioritetni

trebaju biti oni koji vode k transformaciji obrazovnog i znanstvenoistraživačkog sustava. Novo obrazovanje trebalo bi biti obrazovanje za slobodu i otvorenost uma, sa sadržajima koje će poticati ne samo ljudsku kreativnost nego i solidarnost, velikodušnost, humanost, te omogućiti razvoj svih oblika duhovnosti ljudskog bića (a to znači prvenstveno razbijanje okvira koje nameće ovaj današnji tzv. "znanstveni pogled na svijet" koji s istinskom znanošću neke velike veze zapravo niti nema). I u znanosti, kao i u obrazovanju, unutar novih organizacijskih formi, nužno je razvijati sintetički (holistički) pristup kojim je izgleda moguće prevladati ograničenja našeg dosadašnjeg znanstveno-tehnološkog razvoja i osigurati pretpostavke za dalji napredak naše civilizacije.⁵ Na širem planu potrebno je otvoriti prostor za alternative na svim područjima ljudske djelatnosti (a upravo se tu radi o onoj "zdravoj konkurenciji", o kojoj se u javnosti puno priča, ali je u stvarnosti nema) i onemogućiti moćne interesne skupine koje svim silama nastoje ugušiti ili marginalizirati sve pokušaje usmjerene u tom pravcu. Projekti "slobodnog razvoja" kao što su "Free Software" i "Free Energy Project" kao i projekt globalne ekološke/biodinamičke poljoprivrede⁶, koje bi trebalo podržati svim raspoloživim sredstvima (dok još nije kasno), predstavljaju osnovu za veliku transformaciju društvenih odnosa u globaliziranom svijetu, koja će, u povratnoj sprezi, utjecati na širenje nove svijesti suvremenog čovječanstva. Istinska duhovnost i religioznost, koje su danas posve potisnute s javne pozornice (da bi bile zamijenjene religijom konzumerizma i idolatrijom "božanstava s estradne scene"), trebale bi doživjeti veliki comeback i zauzeti svoje pravo mjesto u životu svakog pojedinca i društva u cjelini. Tako bi bio prevladan i ovaj sveprisutni "zaborav ljudske perspektive" koji se posebno pogubnim pokazuje za našu "mladost", koja u svom usamljenom traganju za smislom često kreće životnim stranputicama.

Na kraju treba upozoriti da su se promjene paradigme mišljenja (o kojima je u ovom tekstu riječ) kroz povijest zapadnog svijeta često događale tijekom burnih, pa i krvavih društvenih procesa. Hoće li neizbježna transformacija današnje paradigme (neizbježna ne zbog nečijih aktivnosti na njezinom pokretanju, već iz same prirode stvari), dovesti do sličnih situacija ili će pomoći da se one izbjegnu, ostaje da se vidi, no na nama je da vlastitim djelovanjem učinimo sve kako bi (potisnuta) konstruktivna strana našega uma nadvladala impulse destrukcije i usmjerila temporalno putovanje čovječanstva prema carstvu sveopće kozmičke harmonije.

Zagreb, studeni 2010.

(dorađeno u studenom 2011.)

5 Jedna od ideja koja se ovdje nameće je ona o "znanstvenim komunama", koje bi funkcionirale izvan (prevaziđenog) sistema, a okupljale bi pojedince koji se bave određenim područjima istraživanja. Te bi zajednice slobodno (preko interneta) razmjenjivale svoje ideje, informacije, rezultate, projekte, a u njihovom bi se okviru mogli rješavati i egzistencijalni problemi onih koji u njima participiraju. Nešto više o ovoj ideji rečeno je u već spomenutom članku "Slobodni softver, slobodne informacije, slobodna znanost ili O perspektivama našeg znanstveno-tehnološkog napretka".

6 Značajne uspjehe na globalnom planu zasad je ostvario samo "Free Software" projekt, no sigurno je da bi se uz određene "društvene poticaje", a možda i uz neke propagandne aktivnosti, tj. veću prisutnost ovih tema u medijima, mogle osigurati pretpostavke za "proboj" i na ostalim područjima.